

Людмила Ігнатова

ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПРЕСА ПРО АГРАРНУ СИТУАЦІЮ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ на початку ХХ ст.

DOI: 10.58407/litopis.240207

© Л. Ігнатова, 2024. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5353-1970>

Метою дослідження є вивчення публікацій ліберально-демократичної преси у сфері аграрних відносин та проєктів вирішення проблем, запропонованих представниками УДРП та інших політичних партій, аналіз програмних положень політичних партій та висвітлення на сторінках періодичних видань пропозицій щодо доцільності проведення в українських губерніях реформ, запропонованих урядом. **Методологія** дослідження базується на поєднанні принципів історизму, науковості, об'єктивності з використанням спеціальних історичних методів, що дозволило проаналізувати напрямки та шляхи вирішення нагальних проблем українського селянства представниками ліберального напрямку, а також визначити недоліки, які гальмували втілення в життя цих реформ. **Наукова новизна** полягає в тому, що на основі матеріалів періодичної преси ліберально-демократичних сил проаналізовано основні проблеми українського села початку ХХ ст. **Акцентовано** увагу на тому, що на сторінках газети публікувалися не лише статистичні дані про селянське малоземелля та безземелля в українських губерніях, але подавалася інформація та пропозиції різних політичних сил щодо шляхів вирішення цієї проблеми. **Доведено**, що в газеті друкувалися найактуальніші матеріали, які висвітлювали участь селянства в революційних виступах та пошуки виходу з кризового становища у сільському господарстві з боку уряду та політичних партій. **Охарактеризовано** значення та місце, яке займали такі публікації на сторінках газети для висвітлення діяльності УДРП у вирішенні аграрних проблем.

Ключові слова: українська демократично-радикальна партія, періодична преса, українське селянство, малоземелля, аграрна реформа.

Початок ХХ ст. позначився в Україні створенням політичних партій різного напрямку, які у своїх програмних документах на порядок денний ставили вирішення аграрного питання. Утворена 1904 р. Українська демократична партія (УДП), хоч і була за своїм складом суто інтелігентською, проте розуміла важливість аграрного питання в Україні. На початку своєї діяльності члени УДП виступали за викуп землі з наступною її передачею в користування за плату тим, хто займається хліборобською діяльністю. А кінцевою метою – встановлення соціалістичного ладу в тому числі й у вирішенні аграрного питання¹.

Наприкінці 1904 р. з УДП виділилася радикальна частина, яка вимагала більш рішучої участі партії в політичному житті, і було створено Українську радикальну партію (УРП). У вирішенні аграрного питання лідери УРП дотримувалися соціалістичних принципів. Планувалася конфіскація державних, удільних, монастирських та церковних земель із подальшою передачею їх за викуп селянам, але не більше встановленої норми².

УДП та УРП були партіями ліберального спрямування й не мали принципових програмних розходжень, тому в грудні 1905 р. вони об'єдналися в єдину партію – Українську демократично-радикальну партію (УДРП). Програма партії передбачала кардинальне реформування існуючого ладу шляхом еволюційних перетворень³.

Вирішення аграрного питання в програмі УДРП вважалося першочерговим. На цьому наголошував і один з її лідерів С. Єфремов, який брав активну участь у діяльності Селянської спілки⁴. У зв'язку з цим, у програмі партії щодо вирішення аграрних проблем зазна-

¹ Федьков О., Дубінський В. Українські ліберали про шляхи і засоби врегулювання аграрних відносин на поч. ХХ ст. в Наддніпрянщині. *Політологічні студії*. Зб. наук. пр. 2011. Вип. 2. С. 155–158.

² Там само. С. 159–160.

³ Чмир С. Українська демократично-радикальна партія: організаційний устрій, чисельність, соціальний склад (1905–1908 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: ЗЮІ, 1999. Вип. VI. С. 77.

⁴ Бойко Н. Участь С. Єфремова у формуванні й діяльності українських ліберально-демократичних партій на поч. ХХ ст. (1900–1907 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 40. С. 369–370.

чалосся: 1. Усі землі державні (казенні), удільні, монастирські та церковні повинні перейти в краєвий земельний фонд під порядкування самоврядних громад чи округів і цей фонд використовуватиметься для потреб хліборобів. 2. До цього ж фонду, краєвим коштом, має бути примусово викуплено землі приватних власників, і в першу чергу ті землі, які не експлуатуються власною працею.

Для допомоги безземельним та малоземельним селянам і взагалі для поліпшення хліборобства УДРП вимагала таких законів: 1. Край допомагає різним товариствам у господарюванні на землі. 2. Безземельні або малоземельні селяни першими починають користуватися землями з краєвого земельного фонду. 3. Законом повинно бути встановлено орендове право, яке буде забезпечувати орендареві-хліборобу результати його поліпшення та ненадмірну орендну плату; посередницькі бюро мають регулювати цю плату на користь хліборобів та розглядати суперечки між господарями та орендарями. 4. Створюється господарсько-хліборобська освіта, як і взагалі професійна освіта⁵.

24 листопада 1905 р. було оголошено нові правила про друк періодичних видань. Першим органом українською мовою, що побачив світ, була тижнева газета «Хлібороб», яку почав видавати в Лубнах на Полтавщині М. Шемет. 24 грудня у Полтаві почала виходити тижнева газета «Рідний Край», яку видавали в 1905 р. Г. Маркевич, М. Дмитрієв та Г. Коваленко⁶.

Є. Чикаленко подав київському губернаторові заяву про проєкт видання з 1 січня 1906 р. української щоденної газети «Громадське слово». Київський губернатор 2 грудня 1905 р. звернувся з листом до генерал-губернатора В. Сухомлинова, зазначаючи, що він не має вказівок «відносно видань неросійською мовою» і перенаправляє вирішення цього питання на розгляд начальника краю. Генерал-губернатор дозвіл на видання дав. Але київський губернатор не повідомив про це редакцію газети й урешті-решт заявив, що не може дозволити видання, які будуть «пропагувати федеративний устрій Росії»⁷. Тому була подана нова заява – В. Леонтовичем про видання газети «Громадська думка». Видавцями газети були Є. Чикаленко, В. Смиренко та В. Леонтович. Однак одразу після виходу першого номера «Громадської думки» на газету починають накладати штрафи, конфісковувати номери та запроваджувати інші репресії. 18 серпня 1906 р. в редакції було проведено обшук, під час якого поліція знайшла «компрометуючий» матеріал. Після цього на вимогу уряду видання газети було припинено. Проте в редакторів «Громадської думки» був дозвіл на видання газети під назвою «Рада», виданий на ім'я Б. Грінченка. Від 15 вересня 1906 р. «Рада» стала спадкоємицею «Громадської думки»⁸.

Як відомо, фінансували «Раду» українські національно свідомі поміщики, такі, наприклад, як Є. Чикаленко, а працювали в ній були переважно члени демократично-радикальної партії. Найбільшу участь у газеті брали відомі письменники – Б. Грінченко, Ф. Матушевський, С. Єфремов, А. Ніковський та ін.; містилися інколи статті членів УСДРП (М. Порш, В. Винниченко). І тому, що в цьому друкованому органі об'єдналися усі течії української громадської думки, газета набувала широкого національно-політичного значення⁹.

Револьюційна ситуація в країні призвела до активної участі в ній селян. Уже із перших номерів «Громадська думка» інформувала читачів про селянські страйки у тому чи іншому повіті, селі та навіть у маєтках поміщиків. Так, у селі Веприку Гадяцького повіту «поводилися робітники дуже тихо, так що навіть не дуже хто й знав, що почався страйк»¹⁰; «надзвичайно однодушно було проведено страйк у Лубнах у маєтку поміщика Леонтовича»¹¹; «страйкували селяни і у селі Шукайводі у маєтку Терещенка, у Черкаському повіті у селах Орловці, Липівці, у Брацлавському повіті на Поділлі»¹².

Спроби уряду зняти револьюційну напругу в аграрному секторі запровадженням 9 листопада 1906 р. реформи, не дали бажаного ефекту. На сторінках газети й надалі регулярно з'являються короткі повідомлення про страйки селян у різних губерніях України. Про ці події повідомляє газета «Рада»: 23 червня 1907 р. селяни с. Часниківка Лохвицького пові-

⁵ Самостійна Україна: 36. програм українських політичних партій поч. XX ст. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. С. 62–67.

⁶ Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр. *Життя й революція*. 1925. № 11. С. 34–39.

⁷ Сарнацький О. Адміністративно-цензурні утиски царизмом друкованих органів УДРП в роки першої російської революції (1905–1907 рр.). *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. 2005. Вип. 2. С. 74–75.

⁸ Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 194–199.

⁹ Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр... С. 34–39.

¹⁰ *Громадська думка*. 1906. 22 липня.

¹¹ Там само. 1906. 13 липня.

¹² Там само. 1906. 7 липня.

ту відмовилися працювати в маєтку князя Орбеліані¹³, а в с. Антонівці Уманського повіту селяни взагалі розгромили й спалили дощенту маєток пана Дзевановського¹⁴.

Під час революційних подій 1905–1907 рр. царська влада жорстко придушувала селянські протести. Тому майже в кожному номері газети друкувалися повідомлення про придушення селянських виступів жандармами та військами. У Городні, Любечу, Петрівцях (Чернігівщина) поліція «аж з ніг валиться, так потомилася арештовувати селян», у с. Думанове Кам'янецького повіту за участь у страйку було заарештовано 12 селян¹⁵. У с. Козичанці Київського повіту було заарештовано 19 селян, а 20 селян, які чинили опір при арешті, було застрелено¹⁶.

Також не обходили увагою автори публікацій основну проблему тогочасного селянського господарства – забезпечення землею. У вересні 1906 р. було подано статистичні дані про селянське землеволодіння в Київській губернії. Посилаючись на дані «Південно-російського товариства заохочення землеволодіння та сільськогосподарської промисловості», в дописі повідомлялося, що на кожні 100 селянських сімей лише 4 володіють 6 і більше десятинами землі; 5 – мають 5 десятин; 29 – від 3 до 4 десятин; 38 – від 2 до 3 десятин; 9 – не більше ніж 2 десятини на сім'ю. Отже, більшість сімей у Київській губернії вважаються малоземельними¹⁷.

На відміну від офіційних статистичних даних, автори дописів не лише подавали «сухі» цифри, але й конкретизували ті проблеми, з якими стикалися селяни. Наприклад, зазначалося, що в Черкаському повіті Київської губ. 23,6% селян мають наділи від 1 до 2 десятин, а 75% – від 2 до 3 десятин. Однак, навіть такі невеликі наділи страждають від природних примх: села Сунки, Залевки, Бабичі, Хмільне та Пікарі розташовуються по ярах та байраках, куди після дощів потрапляє пісок на селянські поля й сіножаті¹⁸.

Представники українських лібералів взяли участь у виборах до запровадженого в цей час законодавчого органу – Думи. Для проведення передвиборчої агітації вони застосовували партійну газету. І хоч за результатами виборів до І Думи їм вдалося провести лише одного депутата¹⁹, але газету надалі використовували для висвітлення пошуків шляхів у вирішенні аграрного питання. Пропозиції українського селянства до депутатів Думи знайшли своє відображення на сторінках газети. Так, селяни села Субовичі Суражського повіту Чернігівської губ. звернулися з листом до депутата Остроносова з такою вимогою – передати землю селянам, бо «користуватися з неї може тільки той, хто сам на їй працює»²⁰.

У відповідь на опублікований газетою відкритий лист депутата Державної Думи І. Тарасенка селяни с. Шпичинець Сквирського повіту Київської губ. висунули такі вимоги щодо подальшого аграрного реформування: передача усіх казенних, удільних, кабінетних, церковних і поміщицьких земель селянам. Вони навіть погоджувалися на часткову компенсацію поміщикам вартості землі²¹.

Крім наказів депутатам Думи від селян газета на своїх шпальтах багато уваги приділяла обговоренню законів, які стосувалися запровадженої в листопаді 1906 р. аграрної реформи. 31 березня 1907 р. в газеті під загальною назвою «Земельне питання в Державній Думі» була надрукована програма конституційно-демократичної партії²², а 3 квітня – програми народницької, соціал-революційної партії та партії трудовиків²³. У цьому ж номері газети надруковано й промову депутата Сайка від Української трудової громади – фракції в Державній Думі.

У лютому 1908 р. в декількох номерах газети надруковано статті Є. Чикаленка під загальною назвою «Земельне питання і дума». В них автор аналізує законопроекти з аграрної реформи, подані як різними політичними партіями, так і окремими депутатами, та розглядає можливість їх ухвалення²⁴.

У проєктах УДРП щодо вирішення аграрних проблем в українському селі було питання орендних відносин. На початку ХХ ст. оренда землі ще не була поширена, оскільки вільна земля перебувала в руках поміщиків. Це давало їм можливість встановлювати досить високі ціни на оренду землі селянами. У серпні 1906 р. «Громадська думка» надрукувала звернення селян с. Красногорівки Катеринославської губ. до губернатора, в якому

¹³ Рада. 1907. 1 липня.

¹⁴ Там само. 1907. 27 липня.

¹⁵ Громадська думка. 1906. 23 липня.

¹⁶ Там само. 1906. 13 липня.

¹⁷ Рада. 1906. 24 вересня.

¹⁸ Там само. 1907. 29 серпня.

¹⁹ Федьков О., Дубінський В. Українські ліберали про шляхи і засоби врегулювання аграрних відносин... С. 165.

²⁰ Громадська думка. 1906. 7 липня.

²¹ Там само. 8 липня.

²² Рада. 1907. 31 березня.

²³ Там само. 1907. 3 квітня.

²⁴ Там само. 1908. 16, 17, 19, 22, 23 лютого (29 лютого, 1, 3, 6, 7 березня).

вони просили вплинути на поміщика Нестеренка, який здавав свою землю в оренду за «занадто велику ціну»²⁵.

В одному з дописів власного кореспондента газети повідомлялося про те, що поміщики в Переяславському повіті, скориставшись потребами селян у землі, почали масово здавати її в оренду: «Поміщики в нашому повіті, які мають чимало землі ... тепер старяться роздати її “мужикам”. Але як роздати? Читач може й справді подумати, що наші пани роздають свою землю на корисних для хлібороба умовах. Зовсім ні, землю вони роздають, аби скорій здають в оренду на те, щоб мати наперед гроші»²⁶.

Селянське малоземелля в Україні призводило до того, що орендні ціни на землю постійно зростали. У Харківській губернії, за відомостями статистичного відділу Харківської губернської управи, які газета розмістила на своїх шпальтах, з 1903 до 1907 рр. ціни на орендовану землю збільшилися майже на 75%. Так, 1903 р. середня ціна в губернії була 9 крб. 24 коп. за десятину, 1904 р. – 13 крб., 1905 р. – 14 крб., 1906 р. – 16 крб. 40 коп.²⁷

Зростали орендні ціни на землю і в інших губерніях. У Київській та Полтавській губ. на 1909 р. ціни в середньому зросли на 3–4 крб.: з 12–14 крб. до 15–17, а у Подільській та Чернігівській – з 9–11 крб. до 11–14 крб. за десятину²⁸.

В умовах розгортання революційного руху постало питання перерозподілу землі на користь селян. В одному з номерів газети О. Юркевич у статті «Голос землевласника» звертає увагу на головну проблему: «Держава наша селянсько-хліборобська, коло землі працює і з землі кормиться більше 100 млн. людей». Автор зазначає, що необхідно вирішити проблему наділення цієї кількості селян землею, навіть за рахунок великих землевласників²⁹.

М. Ге-ер у дописі «Чи стане землі на хліборобів?» зазначає, що земельне питання, яке не було вирішено I Думою, для II Думи залишиться актуальним: «Нужда, яка досі була по селах, так панує і тепер, а розпачливий лемент “Землі!”, який лунав досі із одного кінця країни до другого, так само лунає і нині»³⁰.

У вересні 1906 р. газета «Рада» передрукувала допис із французького видання «Тіmps» про земельні реформи в Російській імперії. У ній, зокрема, наводилися дані про кількість вільної землі, яка призначалася для передачі селянам в Україні. «В Україні всього 296 тис. десятин казенної землі ... Більшість казенної землі не можна спродати раніше, ніж скінчиться оренда, якою вона зв'язана часто на довгі роки. Нарешті самий спосіб, за допомогою якого продаватимуть ці землі, дуже складний». Французька газета зазначає, що оціночні комісії будуть намагатися оцінити землю дешевше, а урядові представники, які фактично були її розпорядниками, ціну будуть підвищувати. Як наслідок, виникнуть суперечки, які будуть розглядатися в Петербурзі, у центральних комітетах, і це стане гальмом на шляху реформи³¹.

Після офіційного проголошення указу від 9 листопада 1906 р., на сторінках газети з'являються дописи про важливість цього закону для українських губерній. У статті «Новий закон про селянське володіння землею» акцентується увага на тому, що для українського селянства характерним є одноосібне землеволодіння, хоча й існують деякі регіони з об'єднаним землеволодінням – Кубань та Полтавська губернія, «власне для цих місцевостей новий земельний закон і є значним»³².

Відзначаються особливості селянського землеустрою України й у статті «Наслідки закону про общину для України». Автор зазначає, що основне завдання нового указу – «визволення індивідуального хазяїна з під опіки, яку над їм має сільська громада»³³.

М. Порш у серії статей «Община і указ 9 ноября 1906 р.» детально аналізує специфіку землеволодіння на території Російської імперії. Зокрема, він зазначає, що в Україні общинне землеволодіння становить у різних губерніях від 13,9% до 88,9%: у Новоросійській губ. – 88,9%, у Слобідській Україні – 80,4%, на Лівобережжі – 33%, на Правобережжі – 13,9%³⁴.

Автор статті В. К–ий «Дещо про общину у Київщині і на надніпрянській Україні», акцентує увагу на тому, що в Київській губ. селянська земля формально вважається общиною, бо закріплена за громадою села. Але на підставі статистичних даних Київського зем-

²⁵ Громадська думка. 1906. 9 серпня.

²⁶ Рада. 1906. 26 вересня.

²⁷ Там само. 1907. 20 жовтня.

²⁸ Там само. 1909. 11 березня (24 березня).

²⁹ Там само. 1907. 21 січня.

³⁰ Там само. 1907. 2 лютого.

³¹ Рада. 1906. 30 вересня.

³² Там само. 1906. 15 листопада.

³³ Там само. 20 грудня.

³⁴ Там само. 1907. 25, 27, 28 січня.

ства визначено, що общинні землі складають усього 7% від загального селянського землеволодіння³⁵.

Отже, головна проблема населення українських губерній – селян, знайшла своє висвітлення на сторінках газети, що видавалася демократично-радикальною партією України. Її видавці та кореспонденти приділяли значну увагу як поточним соціально-політичним подіям, пов'язаним із хвилею революції, так і особливостям життя українського селянства. На сторінках газети друкувалися не лише статистичні дані, але й аналітичний матеріал як провідних діячів УДРП, так і представників інших політичних партій щодо вирішення проблем землеволодіння в Україні.

References

Boyko, N. (2008). Uchast S. Yefremova u formuvanni y diyalnosti ukrayinskykh liberalno-demokratychnykh partiy na poch. XX st. (1900–1907 rr.) [Participation of S. Efremov in the formation and activity of Ukrainian liberal-democratic parties at the beginning of the 20th c. (1900–1907)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. Kurasa NAN Ukrayiny – Scientific notes of the I. Kurasa Institute of political and ethnonational studies of the NAS of Ukraine*, 40, P. 363–375. Kyiv, Ukraine.

Chmyr, S. (1999). Ukrayinska demokratychno-radykalna partiya: orhanizatsiynnyy ustriy, chyselnist, sotsialnyy sklad (1905–1908 rr.) [The Ukrainian democratic-radical party: organizational structure, numbers, social composition (1905–1908)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu – Scientific works of the faculty of history of Zaporizhzhya state university*, VI, P. 76–89. Zaporizhzhia, Ukraine.

Fedkov, O., Dubinsky, V. (2011). Ukrayinski liberaly pro shlyakhy i zasoby vrehulyvannya ahrarnykh vidnosyn na pochatku XX st. v Naddniproianshchyni [Ukrainian liberals about ways and means of regulating agrarian relations at the beginning of the 20th c. in Naddniproianshchyna]. *Zbirnyk naukovykh prats «Politolohichni studiyi» – Collection of scientific works «Political studies»*, 2, P. 154–173. Kyiv, Ukraine.

Sarnatsky, O. (2005). Administratyvno-tsenzurni utysky tsaryzmom drukovanykh orhaniv UDRP v roky pershoi rosiyskoyi revolyutsiyi (1905–1907 rr.) [Administrative and censorial oppression by tsarism of printed organs of the UDRP during the years of the first Russian revolution (1905–1907)]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. Drahomanova – Scientific journal of the M. Drahomanov NPU*, 2, P. 72–82. Kyiv, Ukraine.

Zhyvotko, A. (1999). Istoriya ukrayinskoyi presy. [History of Ukrainian press]. Kyiv, Ukraine.

Ігнатова Людмила Русланівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» (проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, Україна).

Ignatova Lyudmila – candidate of historical sciences, docent, associate professor of the history department of the National technical university of Ukraine «I. Sikorskyi Kyiv polytechnic institute» (37 Beresteyskyi prospect, Kyiv, 03056, Ukraine).

E-mail: ignatova.lyudmila@lil.kpi.ua

THE LIBERAL-DEMOCRATIC PRESS ABOUT THE AGRARIAN SITUATION IN DNIEPER UKRAINE at the beginning of the 20th c.

The purpose of the study is to research publications of the liberal-democratic press in the field of agrarian relations and problem-solving projects proposed by representatives of the UDRP and other political parties, the analysis of the program provisions of political parties, and coverage of proposals on the feasibility of reforms proposed by the government in the Ukrainian provinces. The research methodology is based on a combination of principles of historicism, science, and objectivity with the use of special historical methods, which made it possible to analyze the directions and ways of solving the urgent problems of the Ukrainian peasantry by representatives of the liberal direction, as well as to identify problems that slowed down the implementation of these reforms. The scientific novelty lies in the fact that the main problems of the Ukrainian village at the beginning of the 20th c. were analyzed on the basis of the materials of the periodical press of the liberal-democratic forces. Attention was focused on the fact that newspaper published not only statistical data on peasant smallholdings and landlessness in Ukrainian provinces, but also provided information and proposals of various political forces on ways to solve this problem. It is proven that newspaper published the most relevant materials, which highlighted the participation of the peasantry in revolutionary speeches and the search for a way out of the crisis situation in agriculture by the government and political parties. The importance and place occupied by such publications on the pages of newspaper to cover the activities of the UDRP in solving agrarian problems is characterized.

Key words: Ukrainian democratic-radical party, periodical press, Ukrainian peasantry, small landholdings, agrarian reform.

Дата подання: 12 грудня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 26 березня 2024 р.

³⁵ Рада. 1908. 19 листопада (1 січня).

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Ігнатова, Л. Ліберально-демократична преса про аграрну ситуацію в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 60–65. DOI: 10.58407/litopis.240207.

Цитування за стандартом APA

Ignatova, L. (2024). Liberal'no-demokratychna presa pro ahramnu sytuatsiyu v Naddnipyrians'kiy Ukraini na pochatku XX st. [The liberal-democratic press about the agrarian situation in Dnieper Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 60–65. DOI: 10.58407/litopis.240207.

